

УДК 504.3+911.2

Крисаченко В. С.*Доктор філософських наук, професор, завідувач відділу геополітики та глобалістики Науково-дослідного інституту українознавства*

УКРАЇНОЗНАВЧА ПАРАДИГМА СУЧАСНОСТІ

Аналізується геополітична концепція академіка Степана Рудницького, її наукове, політичне та світоглядне значення. Простежується креатив її значення для утвердження незалежної України в теперішньому світі та здатності держави бути конструктивним чинником формування української політичної нації та захисту національних інтересів України.

Ключові слова: С. Л. Рудницький, нація, територія, геополітична реальність, держава.

Українознавство — фундаментальна наука про Україну як самодостатню об'єктну системну цілісність в її етнокультурній, історичній, геополітичній, цивілізаційній та державній визначеності і данності [6]. Згідно логіки наукового пізнання, предметна визначеність українознавства ґрунтується на принципах самоорганізації та саморозвитку його об'єкта (України), а отже знаходиться між собою у функціональному та причинно-наслідкових зв'язках. В цьому контексті, вихідною об'єктивною підставою виділення українознавства як науки, є науково доведений факт існування України як геополітичної реальності.

Поняття «геополітична реальність» позначає певну просторову окремішність на поверхні планети, яка витворена своєрідністю її етно-екологічних (культурно-географічних) чинників, людинність якої генетично (історично) тяжіє до інтеграції та консолідації на основі походження та діяльності, а сам край має виразні біосферні відміни [5]. Інакше кажучи, геополітична реальність — це, по-перше, усталена єдність (взаємозв'язок і взаємозалежність) етнокультурних та еколого-географічних вимірів певних обширів планети, тобто вони складають певну антропоєкосистему; по-друге, своєрідність просторового залюднення дискретних елементів даної території та особливості господарсько-культурної діяльності її населення; по-третє, існування даних екосистем та залюднюючого цю землю народу як певної структурно-функціональної системи, окремішньої і самодостатньої,

контактною з іншими, насамперед сусідніми, типологічно спорідненими об'єктами.

Організуючим чинником такої реальності постають конкретні природні умови, а головне—воля, можливості, талант і бажання народу бути гідним цього довкілля, зробити його людиною (україно)-вимірним, надати йому найвищого ціннісного значення і мати саме цей етноприродний світ за смислово вартість свого життя.

В цьому контексті кардинального значення набуває наукове доведення самого факту геополітичної окремішності та самодостатності України. І світова історична думка на рівні емпіричного світосприйняття безперечно засвідчила сталість геополітичних обширів України по периметру: Карпати — Дунай — Чорне море — Азовське море — Дон — Полісся, про що свідчать праці абсолютної більшості знавців нашої давнини, включаючи Геродота, Гіппократа, Страбона, Птолемея, Константина Багрянородного, Роджера Бекона, Александро Гван'їні і багатьох-багатьох інших [див. 5; 6; 7]. На науковому ж рівні цей емпіричний та світоглядний висновок достовірно обґрунтував і утвердив український вчений С. Л. Рудницький. Тим самим, він дав змогу і нам, нині в Україні сушим, вести мову про геополітичне самоусвідомлення України.

Степан Львович Рудницький—видатний український мислитель: філософ, політолог, географ, вчений зі світовим ім'ям. Народився 3 грудня 1877 р. в Перемишлі у родині вчителя географії й історії та доньки священника. Згодом батько з родиною перебирається до Тернополя, де займав посаду директора української гімназії, а потім (1892 р.) переїхав до Львова, де працює в четвертій гімназії. Мати Емілія— з родини Таборських вірменського походження. Багатодітна родина Рудницьких залишила помітний слід в українській культурі: крім Степана, добре знаними є його брат Юрій (письменник Юліан Опільський), а також сестра Софія, талановита піаністка.

Початкову освіту здобув у Перемишлі, середню— в Тернополі та Львові, вищу— на філософському факультеті Львівського університету (з 1895 р.). По закінченні університету, в 1901 р. стає дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, редагує (разом з І. Верхратським і В. Левицьким) «Збірник природописно-математично-лікарської секції НТШ». Згодом вчителює в гімназіях Львова і Тернополя, а в 1902 р. одружується із учителькою з-під Перемишля Сибіллою Шенкер, з якою народили трьох дітей— Емілію, Ірину (Орису) та Левка. Та не припиняє свої університетські студії, які завершує у Відні та Берліні

(1902 р.). Потому, С. Рудницький весь в наукових пошуках, особливо плідними були його експедиції до басейну Дністра. У 1908–14 рр. життя вченого пов'язане з працею у Львівському університеті.

Науковий хист С. Рудницький виявив ще в студентські роки, звернувши свій інтерес до історії козаччини: «Козацько-польська війна 1625 р» (1897), «Українські козаки в 1630–1635 рр» (1899), «Руські землі польської корони при кінці XV в. Ворожі напади і організація пограничної оборони» (1899). За порадою свого університетського вчителя М. Грушевського, який відчув енциклопедичний дар молодого науковця, С. Рудницький готує монографію «Про плями сонячні», яка лягла в основу габілітації на доктора географії (1901). З того часу географія— наука про Землю— стала наріжним каменем пошуків вченого.

В працях «Фізична географія при кінці XIX століття» (1903), «Ліси в господарстві природи» (1904), «Нинішня географія» (1905) та «Начерк географічної термінології» (1908) було закладено теоретичні, методологічні та методичні основи української географічної науки. Наступними кроками стали фундаментальні узагальнення з наукової антропогеографії України, в яких він докладно аргументував її осібність як планетарного утвору: «Коротка географія України» (Т. I; 1910. — «Фізична географія»; Т. II; 1914. — «Антропогеографія»), «Ukraine: Land und Volk», 1916). Наукові погляди про Україну в часи Першої світової війни С. Рудницький активно поширював в численних публікаціях в Європі та за океаном різними мовами—крім української і польської, також німецькою, англійською та французькою. Ці праці («Чому ми хочемо Самостійної України?», «Україна з політико-географічного становища»; (Wien, 1915; перевидано у Берліні, Львові і Стокгольмі у 1915–1917 рр.). «Ukraine und der Ukrainer», «Die Verbreitung der Ukrainer», «L'Ukraine», «Україна. Політика і географія», «Огляд політичної географії України», «Ukraine vom politisch-geographischen Standpunkt», «Das Holmland», «Podlachien», «Wolyniem», «Zur politisches Geographie der Ukraine» (всі— 1915–16 рр.), «Anthropogeographische Betrachtung»; «Beitrage zur Lande und Volkskunde der Ukraine». Wien, 1914 (повторні видання: Berlin, 1915; New-York, 1915; Roma, Budapest, Bucuresti, 1914) та ін.) справили потужний вплив на європейську суспільну думку та усвідомлення політичними колами самодостатності нашої країни і її нетотожності з Росією.

З проголошенням 1 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки С. Рудницький став експертом і радником в її уряді з економіко- та політико-географічних питань. Ним готувалися проекти

багатьох офіційних документів та експертиз, які надсилалися урядом до Ліги Націй, Паризької мирної конференції.

Після поразки ЗУНР від об'єднаних ворожих сил відновленої польської держави та Антанти, С. Рудницький працює (з 1919 р.) професором Кам'янець-Подільського Українського університету, але змушений емігрувати до Відня, а потім — до Праги. В січні 1921 р. у Відні, разом з О. Колесою, В. Кушніром, С. Дністряньським, О. Олесем та іншими засновує Український Вільний Університет, який вже восени того ж року перебирається до Праги — тодішнього духовно-інтелектуального центру української еміграції. С. Рудницький стає першим деканом філософського факультету УВУ, а також працює в Карловому та Празькому німецькому університетах та Українській господарській академії в Подєбрадах. З жовтня 1923 р. С. Рудницький — професор географії в Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова.

Колізії визвольних змагань та переживання за майбуття України спонукали з'яву таких праць як «Проблеми географії України» (1919), «Україна і великодержави» (1920), «Українська справа зі становища політичної географії» (1923), «До основ українського націоналізму» (1923, нове видання), «Основи землезнання України» (Т. I. Фізична географія України, 1924. Львів; Т. II. Антропогеографія, 1926. Ужгород), «Історія земле- знання. Частина I (Старі віки)» (1925); «Основи морфології і геології Підкарпатської Русі та Закарпаття» (1925) та ін.

Особливої уваги заслуговує картографічна праця С. Рудницького *Картографія* у всі часи шанувалася не лише мандрівниками, але й політиками, оскільки дозволяла останнім розмежовувати свої володіння та захоплювати нові території. Непересічне значення для усвідомлення європейцями того факту, що існує Україна, стала мапа географа «Übersichtskarte der ukrainischen Nationalterritoriums mit statistischer Übersicht. М-б 1: 7500000. Wien, 1915». Згодом С. Рудницький оприлюднив у Відні низку світових та національних мап: «Стінна фізична карта України» (1918), «Стінна фізична карта Європи» (1919), «Стінна фізична карта Азії» (1919), «Стінна карта світу» (1919), «Стінна фізична карта Північної Америки» (1920), «Стінна фізична карта Південної Америки» (1920), «Стінна фізична карта Австралії і Океанії» (1920), «Стінна фізична карта Африки» (1920). Аргументуючи українськість анексованих Польщею наших земель, вчений у 1922 р. у Відні оприлюднює ще дві знакові мапи: «Western Ukraina — Galizien und Lodomerian» та «Map of natural wealth of Eastern Galizia». Вже працюючи в УРСР, С. Рудницький продовжує свою картографічну справу: «Стінна фізична карта ССРР

та сусідніх земель. М-б 1: 500000. Москва, 1929» та «Фізична мапа У. С. Р. Р. М-б 1000000. Київ, 1932). Ця титанічна праця стала достеменним науковим доказом існування України.

Рудницький фактично започаткував українську наукову географію, причому робив це не на засадах провінційності, а на здобутках світової науки. Неоціненний його внесок в геоморфологію та картографію України, антропогеографію, політичну географію, демографічну географію, створення української наукової географічної термінології. Під його керівництвом створено перші докладні карти України, він є автором низки підручників для шкіл та вузів, багатьох науково-популярних та публіцистичних творів [1; 6; 16; 18].

Академік Рудницький вважав чи не найголовнішим здобутком, причому не лише своїм, а й всієї української географії, обґрунтування окремішності України як певної геополітичної реальності з чіткими природними, етнічними, культурними та економічними кордонами. Ці висновки вчений активно обстоював і пропагував, друкуючи праці українською та іноземними мовами (наприклад, лише у Берліні на початку 20-х рр. він видрукував такі книги, як «Огляд національної території України», «Українська справа зі становища політичної географії», «Україна і великі держави» та ін.). Не викликає сумніву висновок, що праці Рудницького істотно визначали політичні рішення щодо України при підведенні підсумків Першої світової війни (окреслення етнічних обширів українців, «лінія Керзона» тощо), що, в свою чергу, істотно знадобилося і при набутті Україною нинішніх державних кордонів при політичному перекроюванні Європи на початку 90-х рр. ХХ ст. [Див. напр.: 12; 13; 14; 15; 21].

Водночас, академік С. Рудницький аж ніяк не приписує географії всю вагу своєрідності українства та його будучності. Він рішуче відкидає твердження тих недругів та й багатьох українців, котрі постулюють: «Українці як народ не мають ніякої здібності до політично-державного життя». Вчений переконливо доводить протилежне, а хід історії блискуче підтвердив його правоту.

У праці «Галичина та Соборна Україна» Рудницький розглядає фундаментальну проблему геополітичного статусу України; постає як історіософ та соціальний філософ, для якого минувшина є мірилом сучасного стану нації, а її здобутки — підґрунтям для цивілізаційного поступу.

Праця С. Рудницького «Українська справа зі становища політичної географії» була видрукувана у 1923 р. в Берліні як 40-й випуск бібліотеки

«Українського слова» [14]. В праці якраз мова і йде про геополітичне становище України у світі, формування його у процесі саморозвитку українства і у складних взаєминах з околишнім світом. Україна обіймає суцільний простір на сході Європи, — зазначає вчений, — і цей простір має цілком певну географічну визначеність.

Оглядаючи формування становища України, її зносини з сусідами, С. Рудницький постійно звертається до історичного матеріалу. Власне кажучи, саме в цьому — стрижень його концепції на теренах історіософії: буття України — суть рівноважна складова внутрішнього ества народу і питомих його географічних умов мешкання. В тій мірі, як український народ є тим, чим він є, завдяки своїм рисам характеру, вдачі, поведінки, фізіогноміки, долі, так само самі останні могли витворитися лише на тій землі, котру обіймає цей народ. І ніякі тиски ззовні чи впливи сусідніх етносів та держав (насамперед, імперій) не змогли докорінно змінити ці обставини, хоча заперечувати повністю їх і не можна.

Але головний наголос вчений робить на іншому: «Україна не лише органічна етноприродна цілісність, але й системна соборна духовна данність, — наголошував С. Рудницький в праці «Галичина та Соборна Україна» (1921) — Історико-політичні, культурні, мовні, світоглядні та інші питомі національні традиції та устої і роблять українців єдиним самостійним народом, для якого соборність є неминучим способом існування. Це підтверджує і минулість України, бо історико-політичні традиції українського народу дають йому з поміж інших чинників найбільшу самостійність між сусідами» [15, с. 359].

Вельми цікавий, і не надто вживаний аргумент на користь соборності — С. Рудницький згадує множинність столиць України: Київ, Переяслав, Чернігів, Турів, Пинськ, Володимир, Перемишль, Звенигород, Теробовля, Галич, Чигирин, Батурин, Глухів, Катеринодар, Харків, Львів, Кам'янець, Станіслав. Саме єдність народу уможливило постання ситуативних столиць, але його соборність вимагає іншого: «Столиця такої держави мусить бути світовим містом, положеним у дійснім життєвім центрі держави». І тут Київ поза всілякою конкуренцією: «Супроти географічних даних усяка традиція, всякий престиж повинні замовкнути...» [15, с. 367]. В умовах політичного руйнування соборної України, саме Галичина повинна повторити подвиг Швейцарської республіки: дати відсіч сильнішим державам — сусідам і стати осередком концентрації українського європейського духу і культури. Цей прогноз С. Рудницького напрочуд вдало справдився і дає насагу для всієї України до сих пір.

Оглядаючи навколишні впливи на політичний та соціальний розвиток України—західні, південні, східні та північні, саме останній, тобто вплив Московщини, був для України фатальним, починаючи вже з часів Хмельниччини. «В Московщині панувала деспотична форма влади, загальне невільництво всіх підданих без виїмку, культура була більше азійська, як європейська, й відгороджувалася вперто від усяких європейських впливів. Натомість на Україні була форма правління республіканська з виборним гетьманом, могутньою козацькою аристократією, свободолюбним, непривичним до кріпацтва людом, і культурою, що була побудована на європейських основах». Ця різниця в рівні розвитку між азійською та європейською державами для Московщини «було посідання України, без ніякого сумніву, питанням життя, головню ж від того часу, коли вона перемінилася в новітню Російську державу» [15, с. 114]. На жаль, нічого істотно не змінилося і до сих пір: тільки постійно гвалтуючи Україну, Росія вважає, що наближається до цивілізованого світу, але, насправді, прямує до світової зневаги та ненависті.

Європа на початку ХХ століття, у черговому зіткненні держав, блоків та союзів за власні геополітичні інтереси, усвідомлювала потужний потенціал українського чинника у творенні нової політичної мапи світу. Цю проблему докладно проаналізував львівський історик Ростислав Романюк, який до предметного поля дослідження залучив тогочасні, часів Першої світової війни, періодичні газетні і журнальні джерела, політико-правові, військово-економічні, міжнародні та інші акти і документи, узагальнення провідних німецьких, австрійських, польських, французьких, англійських та інших аналітиків [10].

Смисл роздумів європейців—державників, політиків, вчених, концентрує думка відомого німецького дослідника Карла Ньотцеля: «Доля Європи розпорядилася таким чином, що сьогодні лише незалежність українського народу, народу стародавньої культури, обіцяє безпеку нашим найвищим духовним цінностям і є необхідною в інтересах їхнього збереження та забезпечення майбутнього усіх народів Європи» [19, с. 24–26].

Українська наука в особі С. Рудницького дала відповідь Європі: це дійсно так! Нездоланими та непереборними аргументами стали етногеографічні праці вченого, з якими мусили рахуватися всі сторони світового воєнного протистояння. І не лише його наукові праці, а й численні дипломатичні записки, меморії, мапи та інші матеріали до Ліги Націй, країн-переможниць у Першій світовій війні, які надходили від

ЗУНР за ініціативи С. Рудницького, при уряді якої він був експертом і радником з економіко- і політико-географічних проблем.

Зрештою, дипломатичні місії Директорії УНР, наприкінці 1918 р., як згадував один із послів Д. Левицький, «коли ми їхали за кордон для пропаганди, мали ми одну-єдину книжку професора С. Рудницького «Україна» і то тільки в німецькій мові». Так, це була «українська біблія» під назвою «Україна: народ і країна», видрукувана у Відні в 1916 році, одночасно з іншою класичною працею вченого рідною мовою для українців — «Чому ми хочемо самостійної України» [4, с. 70–78].

Тому європейцям були добре відомі геополітичні обшири України, і вони безумовно були враховані і на Паризькій мирній конференції, і в Сен-Жерменському договорі 1919 р., за яким ті території України, які відійшли до інших держав, все одно були означені як українські землі. Це суттєво вплинуло, до речі, у врахуванні етнографічного чинника при поділі у вересні 1939 р. Польщі між двома диктаторами — Гітлером і Сталіним.

Для С. Рудницького ніколи не виникало сумнівів в тому, що Україна як геополітична реальність є одним із ключових чинників світоустрою, причому як в минулі часи, так і в сьогоденні. «Українська справа, — зазначав вчений — ся неабияка [посутня] дрібна політична справа, як, приміром, провансальська, македонська, бельгійсько-фламандська, литовська чи естонська! Навіть не така обмежена, як польська чи велико-сербська. Українська справа — се велика справа — може найбільша з усіх європейських справ». І, водночас, в умовах чергового мілітарного поділу світу, закликав (а, може, й попереджав) західних політиків: «Утворення української національної держави в етнографічних границях є одним способом, що б запобігти заколотам і конфліктам в південно-східному куті Європи, так важкому для світового господарства й для світової політики. Без національної української держави доживемо в найкоротшому часі нових тяжких воєнних і революційних катастроф» [14, с. 117].

С. Рудницький добре розумів, що багатій Європі одними лише гаслами не вдасться привернути їхню увагу до України. До аргументів про її природні багатства він додав ще один, на той час дуже новаторський, але економічно вигідний, який повною мірою почав реалізовуватися лише на початку XXI століття. Мова йде про трансєвропейські транспортні коридори, для яких Україна через її геополітичне розташування стає центральною ланкою та умовою їх існування. Враховуючи, що основні соціально-економічні інтереси тодішньої Європи, насамперед, Великої Британії, зосереджувались в Південно-Східній Азії і, частково, Китаї, і

забезпечувалися переважно морським (навколо-африканським) шляхом, С. Рудницький завважує: «були б потрібні зміни траси, зглядно кілька різнобіжних ліній залізничних, котрі б могли разом прийняти поштову й пасажирську лучбу [сполучення] між Європою та Індією. Ось приміри таких ліній:

1) Остенд–Брюсель–Франкфурт–Прага–Краків–Перемишль–Львів–Катеринослав–Ростов–Баку–Решт–долина Сефідруд–Тегеран–Герат і звідси, або через Кабул до Пішауера [Пешавара] (трудна верховинська залізниця), або через Сеїстан до Кветта.

2) Булон–Париж–Ліон–Мон–Сені–Торіно–Мілао–Терст–Белград–Букарешт–Одеса–Херсон–Керч–Новоросійськ–Батум–Джультфа–Табріз–Гамадан–Ісфаган–Йезд–Керман–Белучистанські залізниці. Важне було б також відгалуження цієї лінії: Београд–Софія–Царгород–Адана–Багдад—побережні лінії над перською затокою й Арабським морем до Карачі» [14, с. 255].

С. Рудницький таки знав, чим зацікавити тодішніх можновладців. Ще наприкінці ХІХ століття Німеччина, намагаючись хоча б будь-яким чином, в обхід Англії, прорватись на Близький Схід, започаткувала так званий Багдадський проект. В кінематографії та літературі ця тема постійно обігрувалася як тема «Лондон–(Берлін)–Стамбул» або «східний експрес». Перша світова війна вщент зруйнувала наміри європейців тримати Схід у своїх руках. І український вчений нагадав їм про це, дбаючи насамперед про інтереси власної країни, про яку вони також задля цього мають дбати.

С. Рудницький працював для України, був її неперевершеним знавцем, і мріяв працювати в Україні. Він неодноразово звертається до нової влади, і на початку червня 1926 р. під час закарпатської експедиції в с. Богдан він отримує запрошення на роботу до Харкова [17, с. 106]. Це був лист Народного Комісаріату освіти УСРР до Наума Калюжного (Шейтельмана)—працівника посольства УСРР в Празі (1921–26 рр.), де в той час перебував вчений. (Сам С. Рудницький згадував, що він був запрошений «заходами Наркома освіти УСРР т. Приходька»).

С. Рудницький радиться з родиною: запропоновані умови більш ніж скромні, але його найбільш приваблює обіцянка-цяцянка: «створення необхідних умов для друкування на Україні усіх своїх наукових праць» [17, с. 112], яка ніколи так і не була виконана. Так, можна згадати лише декілька дрібних статей в харківських журналах та газетах для широкого загалу на кшталт «Культура і побут», «Краєзнавство», «Комуніст», «Західна Україна», «Вісник природознавства» тощо. З наукових

видань—дві невеликі розвідки [11; 12] та дві мапи: «Стінна фізична мапа УСРР та сусідніх земель. М-б 1:500000. Москва, 1929» та «Фізична мапа У. С. Р. Р. М-б 1:1000000. Київ, 1932). Оце й усі «фундаментальні» публікації радянської влади. Мимоволі складається враження, що чекісти навмисне «висмикували» великого українського вченого з-за кордону з тим, що він не мав ніякої змоги впливати на світову наукову та політичну спільноту своїми геополітичними узагальненнями.

Вже 3 жовтня він виїжджає з Праги окільним шляхом (через Берлін, Каунас, Ригу та Москву), щоб не стикатися з польськими властями, до Харкова. Мрія здійснилася—С. Рудницький в Україні: він хоче і може працювати, влада обіцяє підтримку та сприяння, вчений може залучати до співпраці своїх європейських колег, його сім'ї обіцяють всілякі гаразди та процвітання. І 27 червня 1926 року він подає до Укрголовнауки в Харкові та інших центральних установ УСРР своє бачення завдань української географії.

Насамперед, С. Руданський бажає уникнути відомчої приналежності нової установи: це має бути «державний географічний інститут УСРР» (в наші дні щось подібне існує, як Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України). Бо ж такий інститут (в умовах нового, після Першої світової війни, переділу географічної мапи Європи), конче потрібний «так для мира, як і для війни й передусього для надійної будови нового життя новітньої держави» [3, с. 243]. Для С. Рудницького значення для державного будівництва географії було очевидним, бодай із тої уваги, яку приділяли цій науці тодішні європейські гегемони—Німці, Французи й Англіїці. «Світова війна 1914–18 рр. зайвий раз доказала,—зауважує вчений,—яку велику практичну вагу має географічна наука для практичного життя. Новітній спосіб ведення війни взагалі вимагає безспорівняння глибшого знання географії рідного й ворожого краю, як давніший... Це здавна зрозуміли німці, й їхні дивні успіхи в світовій війні треба покласти в дуже значній мірі на карби доброго географічного підготовлення всієї німецької спільності» [3, с. 238]. І далі С. Рудницький зазначає, що немає в Німеччині університету, в якому не було б бодай однієї кафедри географії; і це стосується навіть технічних і середніх шкіл. Інша справа, чи допомогла добра географічна освіта уникнути Третьому Рейху нищівної поразки у Другій світовій війні? Принаймні, очевидно, що геополітика не повинна обмежуватися лише географією.

21 березня 1933 р. з'явилася постанова про початок слідства і обрання запобіжного заходу—«содержание под стражей в Спецкорпус ГПУ

УССР», щодо С. Рудницького. Постанову про арешт виніс начальник (з початковою освітою) 2-го відділення секретно-політичного відділу ДПУ УСРР Волинський (Глазберг) Семен Мойсейович і затвердив її заступник начальника цього відділу Козельський Борис Володимирович (Голованівський Бернард Вольфович, закінчив 7-класне Київське комерційне училище); від руки чорнилом у графі про «злочину діяльність» дописано «Директор Інститута географії» [2, с. 41–42]. Того ж дня було виписано ордер на арешт, перші власноручні пояснення академіка датовані 25 березня, а останні — 9 вересня. Всі звинувачення крутились навколо вигаданої причетності С. Рудницького до Української військової організації (УВО). УВО була створена з ініціативи Євгена Коновальця і нелегально існувала в Західній Україні з 1920 р.; у 1929 р. увійшла в ОУН, а з 1931 р. фактично припинила своє існування. Саме цю в 1933 р., вже неіснуючу організацію, і «викрили» в 1933 р. енкаведисти.

Серед низки свідчень С. Рудницького є документ надзвичайного змісту, який свідчить про виключну мужність та безмежну відданість українській справі в'язня-мученика. На домагання слідчого розповісти про свої «контрреволюційні зв'язки» з іноземцями, вчений подає у вигляді своїх «відповідей» німецькому географу А. Пенку (Німецький професор Альбрехт Пенк (1858–1945), один із учителів С. Рудницького, відомий українознавець і прихильник незалежності України, мовлячи про українців, зазначав: «Не поступаються старанністю чехам, є більш обдарованішими за них; вони наділені жвавістю розуму, яка притаманна полякам, але в духовній царині переважають останніх завдяки більшій згуртованості») [20, с. 32] академічний виклад становища України і українців в СРСР:

«Є позитивні, є й негативні показники. Позитивне є: територіальна автономія, обов'язкове заведення української мови в публічне життя, масова ліквідація неписьменності, утворення цілої маси шкіл різних ступнів і життєве залікування ран війни й революції на економічному полі, індустріалізація (Дніпрельстан і.і.), урбанізація українського населення, піднесення сільського господарства і т. д.

Негативне є: — багато етнографічно-українських просторів залишилось поза УРСР (Полісся, Слобожанщина, Кубань); — автономія дуже куценька й щораз більше її обмежують; — влада в руках визначних комуністів, серед яких українців майже нема; — українізація тільки формальна, міщанство, бюрократія, робітництво залишаються російськими, русифікація не припинилась, а навпаки — поступає вперед; — ліквідація неписьменності проводиться переважно формально й бюрократично, дає

грамотних дуже мало, а переважно тільки напівграмотних, що швидко все, чого навчились, забувають;—шкільництво неусталене, постійно ганяється за чимось новим, небувалим, щораз міняє систему й у результаті не дає ніякого систематичного знання, а творить небезпечний тип напівінтелігентних всезнайків;—індустріалізація ведеться далекосяглими планами й не бере на увагу потреб часу й території. Тому буває гострий недостаток різних промислових виробів;—урбанізація дає наслідки переважно негативні. Перекупництво й спекуляція страшенно зросли, так само дорожнеча життя;—піднесення сільського господарства тепер виливається в творенні колгоспів. Українське селянство навіть бідніше, має сильні індивідуалістичні і власницькі інстинкти. Є небезпека, що насильне проведення колективізації зруйнує сільське господарство України.

....Настрій української інтелігенції в УСРР дуже погані і її значіння мінімальне.

Українська інтелігенція невдоволена, що її не допускають до керівних місць в управлінні країною, а дають їх комуністам не українцям. Усіх сяк так «неблагонадежних» українців арештують і висилають за межі України. Ріжним «примазанцям» або зовсім не вірять, або до часу. Українська інтелігенція говорить, що УССР—це держава українська лише за територією, а не за національністю. Що українізація—це знаряддя русифікації і т. д.

Значіння української інтелігенції в УСРР мінімальне не тільки тому, що її не допускають до керівних місць, а тому, що вона політично не доспіла й роздерга на ворожі собі групи» [2, с. 48–49].

Свою україножерську програму, так чітко схоплену і окреслену вченим, тоталітарна держава продовжувала послідовно виконувати і виконує до сих пір. Самого ж С. Рудницького намагалися зламати, включаючи постійні фізичні тортури та погрози щодо кари для рідних та близьких. Вже 2 квітня 1933 р., тобто через якихось десять днів після арешту, С. Рудницький «зізнався» у своїх «злочинах». Можна лише припустити, що довелося за ці дні зазнати немолодій вже людині, яка безмежно любила Україну і полишила Європу, щоб віддати весь свій талант служінню Батьківщині. Виявляється, вчений був висланий до УСРР націоналістичною УНО з конкретною інструкцією, зокрема: «підсоблювати до розвитку націоналізму й державництва», «розвивати в студентів національну свідомість», «використовувати українізацію в націоналістичних цілях», боротися «за утвердження соборної української демократичної республіки на всіх землях етнографічно

українських, які є дотепер в межах Польщі, Чехословаччини, Румунії й Радянської Спілки». Зрозуміло, С. Рудницький визнав себе «німецьким шпигуном», розкався і слізно просив для себе «найвищої міри соціального захисту», тобто страти [17, с. 155–157].

Та 9 вересня він написав заяву до слідчих ДПУ УСРР, в якій твердо заявив про свою громадянську і національну позицію. С. Рудницький відкинув всі попередні вимушені зізнання на слідстві. Він прямо вказав, що змушений був давати їх внаслідок:

« 1) фізичного й психічного удару, який спричинило моє арештування:

2) цілковитої руїни мого здоров'я, й безнадійності його колинебудь і як небудь поправити;

3) страху, що діти будуть арештовані, коли я не признаюся до злочинів, про які підозрівають;

4) непоборного хотіння як найшвидше закінчити своє життя «неудачника» [17, с. 154].

З науковою ретельністю С. Рудницький аналізує події, зустрічі та думки, які б могли тлумачитися як антирадянські, і не вважає їх такими. Понад те, він прогнозує швидкий крах СРСР і перетворення її в щось схоже на абсолютистську імперію. Згадуючи розмови з професорами Крайцбургом і Кребсом в 1929–30 рр., він зауважує: «Дійсно антирадянські в них були тільки мої нарікання на неможливі для мене умови життя й праці в УСРР. З ними я в'язав прохання про підшукування мені будь-якої роботи в Німеччині [підкр. С. Рудницьким]. Оба професори були твердого переконання, що радянська влада ось-ось впаде. Агітувати проти неї не було причини тим більше, що й я сам тоді твердо вірив, що радянська система проіснує недовго, а наступить єдина неділима націоналістична Росія» [17, с. 155].

Звинувачувальний вирок у справі С. Рудницького підготував уповноважений СПВ УСРР, колишній одесит з початковою освітою Бордон Георгій Миколайович, а затвердив уже згадуваний Козельський. Всі звинувачення крутилися навколо фашистської та націоналістичної орієнтації вченого:

«Будучи сторонником німецької орієнтації, РУДНИЦЬКИЙ широко ісолюзовал в интересах организации [УВО] свои связи с немецкими право-националистическими фашистскими кругами.

В 1928 году использовал служебную командировку в Германию для связи с Берлинским руководством УВО и немецкими фашистскими кругами.

В Харкове [так в оригіналі— авт.] был связан с немецким консульством и проводил шпионскую разведывательную работу.

Возглавлял Всеукраинский институт географии и картографии, проводил вредительскую работу, подготавливая этнографические карты и другие материалы по заданиям берлинского общества «Ост Европа», деятельность которого была направлена к осуществлению политики немецкой экспансии на Восток.

Обвиняемый РУДНИЦКИЙ сознался» [17, с. 144].

Складається враження, що для людей типу Долинського–Козельського–Бордона час зупинився: бо ж і нині, через 80 літ після ув'язнення С. Рудницького, від їхніх послідовників ми і увесь цивілізований світ щодня чує ті ж самі слова: «фашист», «український фашист», «каратель», «хунта». На цей раз проти всієї України, і зону нищення облаштувати вже не на Соловках, а в Донбасі.

23 вересня 1933 р. «трійка» колеги ДПУ УСРР в Харкові засуджує С. Рудницького до п'яти років ув'язнення, дітей— Левка та Орісю, було вивезено з Харкова до Воронежа; їхній слід було втрачено під час війни. Після «суду», С. Рудницького привезли в спецтабір «СвірЛяг (від річки Свір), а отім у ББЛАГ (Біломоро-Балтійський табір)», що забезпечували дармовою силою будівництво Біломоро-Балтійського каналу. Навесні 1936 р. вченого перевели на Соловки в концтабір «СЛОН» («Соловецкий лагерь особого назначения»).

Наприкінці 1937 р. його повезли ще на одну каторгу— «у напрямку Ухта–Печора–Воркута, щоб десь на тисячокілометровій відстані від залізниці, без права листування і без будь-якого зв'язку із зовнішнім світом стати співмешканцем якогось «спецтабору» для ув'язнених, що обвинувачувались у найтяжчих антидержавних злочинах» [9, с. 62].

В жовтні 1991 р., на запит ректора Львівського університету І. О. Вакарчука, надійшла відповідь з управління КДБ СРСР по Архангельській області:

«О Рудницком С. Л.

По сообщению ИЦ УВД Архоблисполкома Рудницкий Степан Львович по постановлению б. тройки ГПУ УССР от 23.09.33 г. по ст. 54–4–6 УК УССР заключен на 5 лет лишения свободы. Постановлением б. Особой тройки УНКВД Ленинградской области от 9 октября 1937 года расстрелян 3 ноября 1937 года» [17, с. 150]. Акт про виконання вироку підписав капітан держбезпеки Матвеев [2, с. 52].

Українська сторона приваблювала знаменитого вченого званням академіка, і С. Рудницький розумів, що це потрібно для користі справи:

в номенклатурній державі чини та посади багато важать для облаштування наукових інституцій. Але лише 29 червня 1929 р., майже через три роки після прибуття С. Рудницького у Харків, це сталося: відповідне посвідчення датоване 19–20 липнем того ж року. Але навдивовиж швидко ВУАН спрацювала після оголошення С. Рудницькому звинувачувального вироку: 4 січня 1934 р. з'являється ухвала президії ВУАН: «Вченого викрито, як активного учасника контрреволюційної націоналістичної організації, а також на то, що він у своїх творах одверто пропагував погляди українського фашизму—виключити зі складу дійсних членів ВУАН як викритого активного контрреволюціонера й українського буржуазного націоналіста» [17, с. 144–145].

Практично в цей самий час нацистська Німеччина розправлялася зі своїми геніальними вченими, але навіть там ще залишались бодай деякі шанси їм врятуватися. Один із найавторитетніших європейських істориків науки Борис Кузнецов, в часи «хрущовської відлиги» документально простежив всі політичні та життєві колізії «відлучення» від науки і від життя на батьківщині Альберта Ейнштейна. Коли розпочалася акція «очищення» германських університетів взимку 1932–33 рр., Ейнштейн, який на той час з 1930 р. був професором Каліфорнійського університету, повернувся в Берлін навесні 1932, а навесні 1933 р. поселився в Бельгії, у приморському містечку Ле Кок, поблизу Остленда. Перед тим, взимку 1933 р., він мав розмову з германським консулом в Нью-Йорку, під час якої він висловив своє рішуче несприйняття нацизму. На що почув відповідь: «Якщо ви не почуваете себе винним, з вами в Німеччині нічого не станеться». По закінченні розмови, консул сказав Ейнштейну: «Ви чините саме так, як і слід» [8, с. 268].

Навесні 1933 р. Ейнштейн в Бельгії застав звістку, що Берлінська Академія наук, під тиском нацистів, мусить виключити його з її дійсних членів. «Подібний акт, — зауважує Б. Г. Кузнецов, — був би дуже важким випробовуванням для деяких вчених, які залишилися в Німеччині, насамеред для Планка. Спротив проти виключення Ейнштейна припер би їх до стінки, згода згнъбила б їх. Щоб позбавити своїх друзів від такого випробовування, Ейнштейн повідомив Берлінській Академії, що за існуючого уряду він не може служити Пруссії і відмовляється від звання пруського академіка» [8, с. 269–270].

Академіки зваблювали і спокушали Ейнштейна: підтримайте нову владу і будете мати все! Відповідь: «Такою заявою я опосередковано підтримав би моральне здичавіння і руйнування культурних цінностей.

Ваш [Академії] лист засвідчив мені, наскільки я був правий, розірвавши [стосунки] з Академією» [8, с. 270].

Практично одразу, в березні 1933 р., майно вченого було конфісковано, а наукові праці про теорію відносності були спалені на вогнищі. Але, попри подібне руйнування науки і ставлення до самого Ейнштейна, воно не може йти ні в яке порівняння з караючим мечем радянської влади стосовно С. Рудницького.

А все це тому, що академік Степан Рудницький здійснив геополітичний вивід прав України» [18, с. 34].

Підсумовуючи суспільно-політичне значення наукового обґрунтування геополітичного існування і самодостатності українського світу, С. Рудницький, з нагоди десятирічних здобутків розвитку географії України після 1917 р., наголошував:

«Україна як географічна одиниця, навіть як географічне поняття, просто не існувала в світовій географічній науці. Навіть її саме ймення, хоч ще в XVIII ст. голосне було в Європі, в XIX-ому цілком забулося. Тільки десь-колись, не на всіх картах Східної Європи можна було побачити обабіч середнього Дніпра скромну верхню назву «Україна»... Коли ж під час світової імперіялістичної війни виринула з живловою силою проблема України, як окремої території, й українців, як окремого народу, світова громадська думка заговорила про німецьку, австрійську чи іншу інтригу, а навіть про новонайдений край і новонайдений нарід.

Так було ще в 1917 р. Сьогодні в десятиліття Жовтневої Революції вчені й невчені цілого світу бачуть, що існує Україна як географічна одиниця, що є й кріпко стоїть Українська Радянська держава, оперта на цій природньо-географічній територіальній одиниці, що є український нарід, рівнорядний другим великим народам Європи, велелюдний нарід, що поза межами своєї держави замешкує ще великі суцільні простори сусідніх Радянській Україні держав Східної й Середньої Європи» [12, с. 273].

Дата написання статті –1927 р., рік переїзду С. Рудницького до Харкова. Все, все, що він зробив для України, він як вчений віддає як здобуток «радянської» географії: лише і задля самої України. Відомо, що всі ті висновки про Україну, які враховувала Європа по Першій світовій війні, були зроблені задовго до цього, тобто 10-річчя Радянської України. Але такою вже була незборима і непомірна жага С. Рудницького бути корисним і потрібним рідній країні, що він навіть свої найбільші відкриття віддав суррогатній матері-державі—УСРР. Та їй це було не потрібно...

Нова соборна незалежна Україна постала майже за кордонами Рудницького лише 24 серпня 1991 р. з ухвалою «Акту проголошення незалежності України». Хоча незалежна держава й успадкувала попередні адміністративно-територіальні кордони УРСР, але фактична недержавність останньої унеможливила геополітичне самоутвердження України як для себе самої, так і для міжнародної спільноти. Втім, внаслідок постійного тиску агресивних сусідів та чергових переділів Європи, чимала частина питомої етнічної української землі з автохтонним українським населенням опинилася поза межами держави Україна. І, на жаль, практично на всіх цих землях в межах відповідних держав чинився і чиниться неймовірний асиміляційний тиск на українство.

Територія держави української знаходиться на сході Європи, у межах Східно-Європейської рівнини, Українських Карпат та Кримських гір. Протяжність її із заходу на схід—1316 км, з півночі на південь—893 км. Площа країни складає 603,7 тис. км. Це—перше місце суто в Європі, якщо не зважувати на Данію з американською Гренландією, Росію та Туреччину, більші частини яких знаходяться в Азії. Крайніми пунктами території України є: на заході—м. Чоп, на сході—с. Мілове Луганської обл., на півдні—мис Сарич на Кримському півострові, на півночі—с. Мурав'ї Чернігівської обл. Загальна протяжність кордонів України—бл. 6500 км, на морські кордони припадає—1050 км.

Багата і родюча Україна з її талановитим та працюючим народом, з унікальним геополітичним розташуванням у світі і, насамперед, в Європі, завжди була ласою принадою для любителів гарно жити і уславлятися чужим коштом. Нині це підло і цинічно намагається зробити східна країна-агресор, яка протягом багатьох століть не знала іншого джерела для забезпечення існування себе самої, як захоплення та грабунок чужого добра, поневолення та примус до рабства інших народів, знищення непокірних.

Та не під силу це загарбнику. Увесь цивілізований світ нині достатньою мірою переконаний в тому, що Україна не є чиєюсь вигадкою, але являє собою невід'ємну складову частину сучасного міжнародного устрою з власною багатою історією, культурою, мовою, самодостатньою державою, волелюбним і мужнім народом. І те, на що в часи академіка Степана Рудницького доводилося європейцям відкривати очі, нині для них є цілком очевидним: без незалежної, єдиної, соборної України неможлива і теперішня демократична об'єднана Європа.

Список використаних джерел:

1. Академік Степан Рудницький—основоположник української географічної науки. Збірник наукових праць.—Львів, 1994.—136 с.
2. Даниленко В. Про що розповідає слідча справа академіка Степана Рудницького / В. Даниленко // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького.—К.: Українська Видавнича Спілка, 2003.—С. 41–52.
3. Заява і Меморандум В справі підготовки закладання Українського Географічного Інституту, подана проф. Степаном РУДНИЦЬКИМ // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького.—К.: Українська Видавнича Спілка, 2003.—С. 236–245.
4. З дипломатичних споминів // Іст. календар-альманах «Червоної калини» на 1939 рік.—С. 70–78.
5. Крисаченко В. Україна як геополітична реальність / В. Крисаченко // Студії з україністики. Хрестоматія. Випуск 1.—Київ, 2002.—С. 12–65.
6. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. / В. С. Крисаченко.—К.: Либідь, 1996–97.—Кн. 1.—352 с; Кн. 2.—464 с.
7. Крисаченко В. С. Мостяєв О. І. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв.—Друге вид., пер. і доп.—К.: НІСД, 2002.—623 с.
8. Кузнецов Б. Г. Ейнштейн / Б. Г. Кузнецов.—М.: Изд-во АН ССРСР, 1962.—407 с.
9. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Спомини 1933–34 / С. Підгайний.—Новий Ульм: Прометей, 1947.
10. Романюк Р. Українська державність в європейській політичній думці початку ХХ ст. / Р. Романюк.—Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.—214 с.
11. Рудницький С. Вигаслі вулкани Українського Закарпаття / С. Рудницький / Харк. наук. т-во, Укр. НДІ географії та картографії.—Х., 1928.—32 с.
12. Рудницький С. Досягнення географії України в 10-річчя Жовтневої революції / С. Рудницький / Укр. НДІ географії та картографії. Дрібні розвідки й матеріали. №2. Харків, 1928.—С. 273–277.

13. Рудницький С. Політична географія України / С. Рудницький. — Львів. Світ, 1998 — 279 с.
14. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / С. Рудницький / Бібліотека «Українського слова». — ч. 40. — Берлін, 1923. — 284 с.
15. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Рудницький — Львів, Світ. — 1994. — 416 с.
16. Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Монографія. — К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. — 245 с.
17. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії / О. І. Шаблій. — Львів — Мюнхен: Львівський держуніверситет, 1993. — 223 с.
18. Шаблій О. І. Передмова // Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? — Львів: Світ, 1994. — С. 5–34.
19. Nötzel K. Die Unabhängigkeit der Ukraine als einzige Rettung von der russischen Gefahr / K. Nötzel. — München-Leipzig, 1915. — 37 s.
20. Penk A. Die Ukraine Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin / A. Penk. — 1916. — S. 1–36.
21. Rudnyckyj Stephan. Ukraina. Land und Volk. Eine Gemeinfassliche Landeskunde. Autorisierte Übersetzung aus dem Ukrainischen / Stephan Rudnycky. j — Wien: Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraina, 1916. — 416 с.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2015 р.

Крисаченко В. С. Украиноведческая парадигма современности

Анализируется геополитическая концепция академика Степана Рудницького, ее научное, политическое и мировоззренческое значения. Прослеживаются креативные ее значения для утверждения независимой Украины в настоящем мире и способности государства быть конструктивным фактором формирования украинской политической нации и защиты национальных интересов Украины.

Ключевые слова: С. Л. Рудницький, нация, территория, геополитическая реальность, государство.

Krisachenko V.S. Ukrainian studies paradigm of modernity

We analyze the geopolitical concept of academician Stefhan Rudnytskyj its scientific, political and ideological significance. There has creative significance for the establishment of an independent Ukraine in today's world and the state's ability to be constructive leader of the Ukrainian political nation and protection of national interests of Ukraine.

Keywords: S.L. Rudnytskyj, nation, territory, geopolitical reality, state.